

Crimean Tatar Riddles / Collected and edited by Shevket Asanov and Ablaziz Veliev. - Tashkent, 1988.- 136 p.

Edited for «Qypchaq» site by Julia Kaidalova and Alexander Garkavets. August, 2002.

Тапмаджалар / Топлагъанлар, ишлеген ве тертип эткенлер: Шевкет Асанов, Аблязиз Велиев. Рессам Зарема Трасинова.– Ташкент: Эдебият ве санъат нешрияты, 1988.– 136 б.

Подготовили для Web-сайта «Кыпчак» Юлия Кайдалова и Александр Гаркавец.

*Шевкет Асанов, Аблязиз Велиев. Кърымтатар халкъ
тапмаджалары акъкъында*

Ер ве кок

Табиат адиселери

Инсан ве онынъ мучелери

Айванлар

Къушлар

Боджеклер, къуртлар

Терек ве мейвалар

Себзе ве къавун-къарпыз

Захире ве башкъа осюмликлер

Аш-емеклер

Урба ве ильванлар

Эв ве эв эшьялары

Эмек алетлери

Ат-араба алетлери, ёл. Атеш, тютюн, куль

Китап, кягъыт, язы

Эсап тапмаджалары

Чалгъы алетлери

Техника

Силя

Тапмаджалы чынълар

Чешит тюрлю тапмаджалар

Лугъат

КЪРЫМТАТАР ХАЛКЪ ТАПМАДЖАЛАРЫ АКЪКЪЫНДА

Шевкет Асанов, Аблязиз Велиев

Тапмаджалар – халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ энъ къадимий,

энъ кутълевий ве энъ кениш таркъалгъан жанрларындан

биридир. Оларнынъ яратылувы адамларнынъ эмек
фаалиетинен, омюрдеки тюрлю вакъиаларнен, джемиетнинъ
инкишафындаки чешит тарихий баскъычларда пейда олгъан
урф-адетлеринен, анъанелеринен, теджрибесинен,
тюшюнджелери ве дюньябакъышынен багълыдыр. Эвель
заманларда тапмаджалар инсанны сарып алгъан муит ве
табиатнынъ тюрлю адиселери акъкъындаки тюшюнджелерининъ
бедий ифадеси оларакъ мейдангъа кельгенлер. Ер ве кок,
кунеш ве ай, йылдызлар ве йылнынъ мевсимлери, гедже ве
куньдюз, кок гудюрдиси ве яшын, къар ве ягъмур, дагъ ве
орманлар, денъиз ве озенлер, уджсыз-буджакъсыз чёллер,
айванлар ве осюмликлер алеми, эв эшьялары, эмек алетлери ве
саирелер акъкъында коллектив иджатнынъ махсулы олып
уйдурылгъан тапмаджалар несильден-несильге кечип, буюк ве
кучюкке аят, табият сырлары акъкъында тюшюнемекни огретип
кельгелеринен буюк эмиетке маликлер. Бунынънен берабер
тапмаджалар халкъ поэзиясынынъ бир шекили оларакъ
къадимий девирлерден бизим куньлерге къадар сёзлер,
ибарелер, чешит мана ве анъламларнынъ хазинесидирлер.
Шунынъ ичюн тапмаджаларны огренюв эдебиятшнаслар,
тильшнаслар, тарихчы ве этнографлар ичюн меракълы ве зенгин
материал бере.

Тапмаджа озюнинъ бедий хусусиети, айтылувы ве вазифесинен халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ башкъа жанрларындан фаркъ эте. Тапмаджа – о я да бу предметнинъ яхут адисенинъ, чокъусы алларда, суаль шекилинде берильген къыскъа кинаели тасвиридир. Яни, башкъаджа айткъанда, тапмаджа – джевабы тюшюнилип тапылмасы керек олгъан кинаели (метафоралы) суальдир. Лякин о адий кинаели суаль дегиль де, къурназлыкънен уйдурылгъан суальдир. Меселя:

*Чёкючи ёкъ, мыхы ёкъ,
Бир геджеде копюр ясар.
(Аяз)*

не олгъаны бизни тааджиПЛендире. Я да:

*Бир бардагъым бар.
Эки тюрлю суву бар:
Бири сары, бири беяз,
Салласанъ да, къарышмаз.
(Йымырта)*

не олгъаныны бирден тасавур этмек къыйын.

*Кърымтатар тапмаджалары арасында чешит сойлары бар.
Кинаесиз (метафорасыз) тапмаджалар да расткелелер. Олар,*

адети узьре, догърудан-догъру суаль шекилинде айтылалар.

Бунъа эсап тапмаджаларыны мисаль этип косътермек мумкюн.

Меселя:

Эки секиз, бир докъуз,

Учь йигирми ве бир отуз.

Бу къач этер?

Тапынъыз!

(Юз он беш)

Тапмаджалар муреккеп тарихий ве психологик сюжетлерге далмайлар, буюк мевзуларнен огърашмайлар. Оларда инсаннынъ омюринде даима расткельген айры предмет ве адиселер акс олуна. Халкъ агъыз яратыджылыгынынъ, тапмаджалардан гъайры, башкъа ич бир жанрыны тикен, дёгме, кутюк, сипирки, чомуч, къолтава, макъас киби адий шейлер меракъландырмай. Тапмаджа исе бутюн бу шейлернен тек огърашмакъ дегиль де, оларны бедий шекильде акс эттирмек имкяныны тапа эм де бу уфакъ-тюфек шейлер дюньясыны айдын образлар системасына къошып, инсанда этрафтаки дюньяны дикъкъатнен козетмек, энъ адий шейлерде дюльберликни коре бильмек ынтылувыны тербиелей.

Тапмаджаларда суаль тарзында айтылган фикирлер белли бир бедий шекильге тюшелер. Олар тыпкы аталар сёзлери киби кыска, лаконик, тесирчен шекильде яратылар.

Тапмаджанын суаль ве джевабыны ички мантыкий кыяслав идаре эте.

Тизилуви джеэтинден тапмаджалар базыда несир, чокъусы алларда ширий шекильде олып, оларда музыкалик, везн (везин), кяфие киби шириетнин талапларына риает этиле. Кяфие, везн тапмаджанын кыска, аэнкли, акъылда каладжакъ киби олып тизилувини теминлемеге хызмет эте.

Меселя:

Сапы онын кумюштир,

Ал бойнунъа илиштир.

Меним санъа сёйлегеним

Япраксыз бир емиштир.

(Мантар).

Эвель заманларда тюркий халкларнын поэтик иджадында кяршылыклы, яни эки адамнын кяршы-кяршыга отуруп, озь-ара суаль берип джевап кайтарув шекилинде тизилген тапмаджалар пек мот олган. Бойле вакытта тапмаджанын суалини де, джевабыны да шиирнен айтмакъ шарт этип

къолгъан. О, къримтатар тапмаджаларына да аиттир. Бизде онъа тапмаджалы чынълар дениле ве о, халкъымыз арасында пек кениш таркъалгъан. Тойларда, джыйынларда сѣз усталары тапмаджалы чынъ айтышкъанлар. Меселя:

Суаль:

*Аякъ беттен сув ичер, баштан къозлар,
Маналы чынъ айтайым, тапынъыз, къызлар.*

Джевабы:

*Агъув дерлер, зеэр дерлер, бибер дерлер,
Аягъындан сув ичкен ашлыкъ дерлер.*

Эвель-эзельден тапмаджалар джемиет омюринде муим роль ойнагъанлар. Онъа тек эглендже оларакъ дегиль де, инсаннынъ акъыл-идракини, зеинини, ферасетини сынамакъ, онынъ шахсий сыфатларына кыймет кесмек ичюн керек олса, тапмаджа айтып, джевабыны сорамакъ адети олгъан. Бойле вакъытта тапмаджанынъ джевабыны тапкъан адам макъталгъан, тапып оламагъанны исе кульгенлер, я да тапмаджаны айтаяткъанда энди онынъ манасыны тапамайджакъ адам тенбиеленген.

Меселя:

*Ашагы бакып осе,
Оны бильмеген косе.
(Сакъал).*

*Анавы эвде бир чельтек,
Мынавы эвде бир чельтек,
Буны бильмеген зыр тентек.
(Пенджере).*

*Юкъарыда къайд этип кечкенимиз киби, тапмаджаларда чокъусы
алларда табиат адиселери, айванлар, осюмликлер, турмуш
адиселери акъкъында сёз юрсетиле. Базы тапмаджаларда
тасвирленмекте олгъан манзара я да адисе бир-де-бир
адамнынъ адынен багъланып айтыла. Бу адларнынъ турмуштаки
конкрет адамларнен ич бир тюрлю алып-береджеги ёкъ.
Тапмаджада шу аднынъ сечип алынувы тексттеки сатырларны
къафиелештирмек, сёзлерде аэнкъдешлик догъурмакъ ичюн
япыла. Меселя:*

*Бир сюрю къой сувгъа кетти,
Сулейман батыр артындан етти.
(Уфакъ аш ве кевгир).*

*Кино, радио, телевизор деген шейлер олмагъан эвельки
девирде, иштен сонъ раатлыкъ вакъытларында тапмаджа айтув
фајдалы ве меракълы бир эглендже олгъан. Бойле вакъытта
сёйлейиджи тапмаджаларда шейлернинъ бир сыра
аляметлерини гизли суретте берген, буларгъа бакъып,
шейлернинъ сакълы манасыны тапмакъ керек олгъан. Мына
шойле бир тапмаджагъа дикъкъат этинъиз:*

*Ер астында джийрен ат,
Атнынъ териси еди къат,
Соярсынъ да ашарсынъ,
Ашагъанда агъларсынъ.*

Эбет де, эр кес: «Согъан», – деп джевап берир.

*Тапмаджада, дикъкъат этсенъиз, согъаннынъ бир сыра
хусусиетлери берильген. Согъан ерден чыкъарыла, онынъ
къабугъы кызыл, даа догърусы джийрен тюстедир. Бири-бири
артындан онынъ индже, къуру къабукълары я да териси артлана.
Сонъ, ашагъанда, онынъ кескин къокъусы козьден яш чыкъара.*

Я да шу ашагъыдаки тапмаджагъа дикъкъат этинъиз:

*Элень, элень, элень этер,
Эки этегини къакъып кетер.*

Къабурчакъкъа тийип кетер,

Къакъ сувуны ичип кетер.

Бу – «Кобелек».

Не ичюн: «Эки этегини къакъып кетер», – дейлер? Кобелек антери киймез. Тапмаджада: «Эки этегини къакъып кетер», – дегенде, кобелек къанатларыны де ачып, де топлап, учып кетер, деп анъламакъ керек. Бундан да гъайры кобелек ерде къакъ суву коръсе, эгилип ичип кетер. Иште, тапылмасы керек олгъан шейнинъ башта бойле хусусиетлерине айрыджа дикъкъат этмек талап олуна.

Халкъымызда: «Земанесине коре кеманеси», – деген аталар сёзю бар. Эр бир девирде о заманнынъ омюрини акс эттирген эсерлер догъа. Тапмаджалар да бундан истисна дегиль. Сёзюмизнинъ исбаты оларакъ, китапкъа сонъки вакъытта яратылгъан земане тапмаджаларындан да нумюнелер кирсеттик. «Чешит тюрлю тапмаджалар» деген болукте космик геми, радио, телевизор, телефон, магнитофон, табий газ киби шейлернен багълы тапмаджаларны расткетирмек мумкюн. Бу тапмаджалар да эвельки тапмаджалар усулында уйдурылгъан. Демек, бу жанрда да эски анъане девам этмекте.

Тапмаджа эски жанр олса да, лякин онынъ язма асабалыгы аз сакълангъан. Кърымтатар фольклорында энъ аз топлангъан ве нешир этильгени – тапмаджалардыр. Улу Октябрь социалист революциясына къадар кърымтатар тапмаджалары топланып, бир тертипке кетирилип нешир этильмеди. Айры газета ве журналларда, рус алим-фольклорджылары, сеятчыларынынъ китапларында бу жанрдан айры нумюнелер дердж олунды.

Меселя, В. Х. Кондракининъ 1875 сенеси чыкъкъан «Кърымнынъ универсаль тасвири», академик В. В. Радловнынъ 1896 сенеси басылып чыкъкъан «Шималий тюрк къабилелерининъ халкъ эдебияты нумюнелери» адлы китапларында кърымтатар тапмаджаларыны расткетирмек мумкюн.

Айтып кечильген китаплар арасында В. В. Радловнынъ эсери дикъкъаткъа ляйыкъ. Онынъ «Шималий тюрк къабилелерининъ халкъ эдебияты нумюнелери» адлы он томлы салмакълы ишининъ единджи томында 200 тапмаджанынъ рус алфавитинде кърымтатарджа тексти бериле. Китаптаки дигер фольклор материалларынен берабер ильмий эсаста топлангъан тапмаджалар кърымтатар тапмаджаларынынъ айры жанр олып яшап кельгени акъкъында толу тасавур догъуралар.

Текстлернинъ янында эр бир тапмаджанынъ татар тилинде джевабы бериле. Амма китаптаки тапмаджалар классификация этильмегенлер.

Бундан гъайры, кърымтатар тапмаджаларынынъ нумюнелери бир сыра дигер неширлерде басылгъан олса да, оларнынъ ильмий джеэттен къыймети буюк дегиль, чюнки олар башкъа тильге терджиме этип берильгенлер.

Кърымтатар тапмаджалары тек совет девиринде системалы суретте огренилип башланды ве бу саада белли бир ишлер япылды. 1926 сенеси В. И. Филоненко «Кърымтатар тапмаджалары» джыйынтыгъыны нешир эттирди. Рус алфавитинде чыкъкъан бу джыйынтыкъкъа 131 тапмаджа кирсетильген. Олар рус тилине де терджиме этильгенлер. Къыскъа кириш сёзюнде тертип этиджи кърымтатар тапмаджаларында халкънынъ дюньябакъышы, турмушы, эр кунъки эв ишлеринде къуллангъан кедик-алетлери акс олунгъаныны айта ве тапмаджаларны язып алгъан районларнынъ, койлернинъ тиль хусусиетлерини сакълап къалмагъа тырышкъаныны къайд этерек, оларны экиге – ялы бою ве чёль, яни ногъай тапмаджаларына боле. Джыйынтыкъта базы бир тапмаджалар ве сёзлернинъ маналары анълатыла.

1937 сенеси А. С. Пушкин адына Кърым тиль ве эдебият ильмий-тедкъикъат институты балалар ичюн махсус тапмаджалар джыйынтыгъы нешир этти. Бу китапкъа кирген 108 тапмаджа он болюкке болюне, амма олар классификация этильмейлер. Бунъа бакъмадан онда тапмаджаларны ильк кере аз-чокъ бир системанен топламагъа арекет этильген. 1941 сенеси бу джыйынтыкъ бираз тюзетилип ве кенишлетилип, экинджи кере чыкъарылды. Экинджи неширине 185 тапмаджа кирсетильген.

Улу Ватан дженкинден сонъ кърымтатар тапмаджаларындан нумюнелер «Ленин байрагъы» газетасынынъ саифелеринде, мектеплер ве алий окъув юртлары ичюн чыкъарылгъан дерсликлерде басылып тургъан олса да, айры китап оларакъ нешир этильмедиди.

Элинъиздеки кърымтатар тапмаджалары джыйынтыгъы эм колем, эм тертип этилюви джеэтинден эвель нешир этильген джыйынтыкълардан фаркъ эте. Бу китапкъа кирсетильген 650-ге якъын тапмаджа мевзулар боюнджа шартлы оларакъ 12 болюкке айырылып, тапмаджаларнынъ биринджи сёзюне коре кърымтатар алфавити тертибинде ерлештирильди.

Джыйынтыкъкъа кирген тапмаджалар тертип этиджилер тарафындан чокъ йыллар девамында эсасен эсли-башлы

*адамлардан – татаросманлы Айше Аметова, Магъбубе Мамутова
ве Фатиме Джеппарова, багъатырлы Бесибе Арифова ве
Зульфие Къуртумерова, отузлы Шефикъа Усеинова, Афифе
Велиева, озенбашлы Салье Джеппарова ве Сеит-Абла Асанов,
корбекли апте-къардаш Эмине, Фатиме, Айше, Назифе
Баличлер, къутлакълы Абдураман Бекировдан язылып алынган
ве «Ленин байрагы» газетасында басылган материаллардан
сечип алынды.*

*Джыйынтыкъ кениш окъуйджылар кутълесине
къарарлаштырылганыны козь огюне алып, тапмаджалар
тилиндеки базы бир шиве хусусиетлери эдебий тилимизге
уйгъунлаштырылып берильди.*

*Тапмаджаларны мектеп талелелери де авесликнен
окъуйджакъларыны козь огюне алып, балаларгъа анъламасы
къыйын олур деп сайылган базы бир сёзлернинъ лугъаты
берильди.*

Тертип этиджилер.

ЕР ВЕ КОК

*Акъ сандыгъым ачылды,
Ичинден нурлар сачылды.*

(Кунеш)

*Акъа бере – ич битмей,
Кете бере – ёл битмей.*

(Озен)

*Акъа, десенъиз, акъмай,
Бата, десенъиз, батмай.*

(Копюк)

*Акъшам кетер,
Саба келир.*

(Кунеш)

*Акъшам олса, корюнир,
Саба олса, джоюлыр.*

(Ай)

*Акъшам олса, сачыла,
Куньдюз олса, ачыла.*

(Йылдызлар)

*Аламан аякъ,
Алтын таякъ,
Джувурсанъ, етмез,
Ялынаякъ.*

(Кольге)

*Алма берсем, алмаз,
Озю артымдан къалмаз.*

(Кольге)

*Ат берейим, тон берейим,
Бар, тут, кетир – корейим.*

(Кольге)

*Аткъа минер, джаны ёкъ,
Джаяв кезер, джаны ёкъ,
Озю токътыр, джаны ёкъ.*

(Кольге)

*Башы бар, бети ёкъ,
Ортасы бар, чети ёкъ.*

(Дюнья)

*Биз, биз эдик, биз эдик,
Отуз эки къыз эдик,*

Тахтачыкъкъа джыйылдыкъ,

Танъ аткъанда джоюлдыкъ.

(Йылдызлар)

Бир ана, бир де баба,

Экисинде юз бинъ бала.

(Кунеш, Ай, йылдызлар)

Бир ерде атеш яна,

Бутюн дюньяны къыздыра.

(Кунеш)

Бир топум бар,

Эльге сыгъмаз:

Бир ягъы къара,

Бир ягъы беяз.

(Ер курреси)

Бир чадыр бар,

Къапысыз, дамсыз,

Ичинде эки чыракъ,

Фитильсиз, майсыз.

(Кок, Кунеш, Ай)

Гедже бакъсам – кок толгъан,

Саба бакъсам – ёкъ олгъан.

(Йылдызлар)

Дагъ ичинде анасы,

Чыкъып къача баласы.

(Чокъракъ ве озен)

Дам устюнде –

Ярым отьмек.

(Ай)

Догъды десенъ, бир бала,

Къыркъ куньге етмей,

Ольди десенъ, шу бала

Дюнъядан кетмей.

(Ай)

Ёкътыр аягъы-къолу, озю юре,

Узундыр онынъ ёлу, иш беджере.

(Озен)

Иши чокъ,

Джаны ёкъ.

(Сув)

Кетсе – кельмез,

Ёрулмакъ бильмез.

(Озен суву)

Козь ташласанъ – агъларсынъ,

Ондан гузель тапмазсынъ.

(Кунеш)

Козьлеримден акъа яш,

Акъкъан яшым ильге аш.

(Чокъракъ суву)

Кок кийизни къакъалмайым,

Уфакъ ташын джыялмайым.

(Кок ве йылдызлар)

Кок сарайнынъ ичинде

Учь дегирмен айлана.

(Кок, Кунеш, Ер, Ай)

Кунь батса, янарым,

Танъ атса, сёнерим.

(Ай)

Къорадан кечер,

Чырт этмез.

(Кольге)

Къышта юкълай,

Язда ойнай.

(Озен)

Мавы атлас,

Ине батмаз,

Макъас кесмез,

Терзи пичмез.

(Кок)

Меним бир чадырым бар,

Багъанасыз эм бавсыз,

Ичинде эки лампа,

Яна – фитильсиз, майсыз.

(Кок, Кунеш, Ай)

Озь мезарыны озю къазар.

(Тамчы)

Озю джевер тёпеде,

Лип-лип этип отура.

Бугунь танъда кельмесем,

Кетерим, деп къоркъута.

(Танъ йылдызы)

Сен кетсенъ, о да кете,

Сен токътасанъ, о да токътай.

(Кольге)

Сенде де бар,

Менде де бар,

Индже-индже

Далда да бар.

(Кольге)

Сув иче, иче – къанмай,

Юре, юре – ёрулмай,

Ашай, ашай – ич тоймай.

(Ер)

Тыныш алмай, чалыша,

Табиатнен чарпыша.

(Учан сув)

Узакътан корьдим – бир исар,

Янына бардым – ель эсер,

Адамны бутюн ер, бутюн къусар.

(Денъиз)

Чаптым, чаптым – озамадым,

Эль узаттым – тутамадым.

(Кольге)

Джаны ёкътыр – къыбырдар,

Деве, фильни бутюн ютар,

Аягъы ёкъ – озю юрер,

Ине делигинден кирер.

(Сув, озен)

Эв алдында акъ тана,

Арувман деп макътана.

(Ай)

Эв тёпесинде бир элек фындыкъ.

(Йылдызлар)

Эльсиз, аякъсыз,

Къую къазар.

(Ягъмур тамчысы)

Эм ичилир,

Эм кечилир.

О недир?

(Озен)

Эр кимни бакъа,

Озю исе ач ята.

(Ер)

Юксек минаре

Устю мор харе,

Юз бинъ чечек,

Бир ляле.

(Кок, йылдызлар, Ай)

Язын, кузюн,

Бермез тюзюн.

(Топракъ)

ТАБИАТ АДИСЕЛЕРИ

Акъ кепек чевре-четке сепиле.

(Къар)

*Акъ кьоюм турып кетти,
Къара кьоюм ятып къалды.*

(Къар, Ер)

*Акъ къушагъым къорада къалды,
Ай коръди, кунъ алды.*

(Къырав)

*Анайым ун эледи,
Дюнъяны киречледи.*

(Къар)

*Анем кельди сагъынып,
Фырлантасын япынып.*

(Къыш)

*Ап-акъ чаршаф
Дюнъяны къаплады.*

(Къар)

*Аягъы ёкъ, къолу ёкъ,
Онынъ япкъан иши чокъ.*

(Ель)

Аягы ерге тиймез,

Башы кокке етмез.

(Булут)

Аягы ёкъ – къача,

Къанаты ёкъ – уча.

(Булут)

Бир агъачта он эки пытакъ

Эр пытакъта отуз япракъ,

Эр япракънынъ бир ягы къара,

Бир ягы акъ.

(Йыл, Ай, гедже ве кунъдюз)

Бир акъ явлыкъ,

Ер устюнде джайдыкъ.

(Къар)

Бир сёнер, бир янарым

Тийген ерни якъарым.

(Яшын)

Бир чаршафым бар,

Бутюн дюньяны къаплар,

Денъизни къапламаз.

(Къар)

Бири тѣке,

Бири иче.

(Ягъмур, топракъ)

Булут булутны къамчылар,

Коктен козьяш тамчылар.

(Яшын, ягъмур)

Дагъдан келир, таштан келир,

Эгерленген арслан келир,

Ер устюне ясланмаз,

Ер тюбюнде пасланмаз.

(Сель)

Де корюнир, де батар,

Тийген ерини якъар.

(Яшын)

Еди агъа-къардаш бар,

Яшлары бир, адлары башкъа.

(Афтанынъ кунълери)

*Келир, хан киби,
Отурыр, султан киби,
Яйылыр, хасыр киби,
Сюрюлир, эсир киби.
(Къар)*

*Козю ёкъ – агълай,
Дудагъы ёкъ – куле,
Агъызы ёкъ – йырлай,
Озю бир ерде турмай.
(Булут)*

*Кокте кезе,
Электен сюзе.
(Ягъмурлы булут)*

*Къанатсыз, уча,
Къапыны ача.
(Ель)*

*Къара огюзнинъ изи ёкъ,
Къармаласанъ – озю ёкъ.
(Къаранлыкъ гедже)*

*Къара огюзнинъ озю бар,
Къармаласанъ, козю бар,
Козюнъ ачып къарасанъ,
Орталыкъта изи бар.*

(Ай ярыкъ гедже)

*Къараны къаплар,
Денъизни атлар.*

(Къар)

*Къолсуз, аякъсыз
Къапыны ачар.*

(Ель)

*Къыр артында
Къушагъым къалды,
Ай коръди,
Кунеш алды.*

(Къырав)

*Назлы сазлыгъа бара,
Акъчасы тюшип къала,
Ай коре, кунеш ала.*

(Къырав, чыкъ)

*Сув устюнде ята,
Озю де сув олып акъа.*

(Буз)

*Сувда батмаз,
Атеште янмаз.*

(Буз)

*Тышкъа къойдым – таш олды,
Эвге алдым – сув олды,
Откъа салдым – був олды.*

(Буз)

*Учып келир, къаз киби,
Ер алыр, биз киби,
Чыкъырдар, сакътиян киби,
Аджджы олур, туз киби.*

(Аяз)

*Чёкючи ёкъ, мыхы ёкъ,
Бир геджеде копюр ясар.*

(Аяз)

Джады кельди, къаш керди,

Бинъ адам ерге серди.

(Гедже)

Джамгъа бенъзер, джам дегиль,

Эльмаз иле кесильмез,

Сыджакъ коръсе, ёкъ олур,

Асла изи билинмез.

(Буз)

Юре, юре, къапы ачар,

Озю корюнмей къачар.

(Ель)

Ялын, киби янар,

Чарх киби, дёнер

Къаранлыкъ фенер.

(Яшын)

ИНСАН ВЕ ОНЫНЪ МУЧЕЛЕРИ

Ай беш огъул, беш огъул,

Эки анада бешер огъул.

Тюслери бир, бойлары башкъа,

Алайынынъ ады бар.

(Эль ве пармакълар)

Анав къырнынъ устюнде ирпек-сирпек,

Ирпек-сирпек тюбюнде къалем сызар,

Къалем сызар тюбюнде ярыкъ йылдыз,

Ярыкъ йылдыз тюбюнде пусюр токълу,

Пусюр токълу тюбюнде джалмап ютар,

Джалмап ютар тюбюнде май чыбыртыр,

Май чыбыртыр тюбюнде алып берир,

Алып берир тюбюнде алып юрер.

(Баш, сач, къаш, козъ, бурун, агъыз, сакъал, къол, аякъ)

Аран толу акъ тавукъ.

(Тишлер)

Аркъасы алдында,

Къурсагъы артында.

(Балдыр)

Ашагъы бакъып осе,

Оны бильмеген кесе.

(Сакъал)

*Ашкѡа кѡатылмаз,
Базарда сатылмаз,
Ондан да татлы шей олмаз.
(Юкѡу)*

*Аягѡы ёкѡ, кѡолу ёкѡ,
Хабердар озю.
Анѡлагѡангѡа айтаджакѡ
Бар бир сёзю.
(Дудакѡ)*

*Беш огюз бир сабангѡа екильген.
(Кѡолда кѡалем)*

*Беяз кемиктен исар артында
Кѡырмазы огюз кѡуйругѡындан багѡлангѡан.
(Тишлер, тиль)*

*Биз, биз эдик, биз эдик
Отуз эки кѡыз эдик.
Бир тахтагѡа тизильдик,
Бирер-бирер узюльдик.
(Тишлер)*

*Бир араным бар,
Ичи толу беяз тавукъ.*

(Агъыз, тишлер)

*Бир атым бар:
«Кель» десем – кете,
«Кет» десем – келе.*

(Тиль)

*Бир кере кьоюла,
Амма омюрлик къала.*

(Ад)

*Бир тонум бар,
Бир тикиши ёкъ.*

(Инсан териси)

*Биринджисини корьмейим,
Экинджисини сечмейим,
Учюнджиси де акъылымда ёкъ.*

(Догъмакъ, яшамакъ, ольмек)

*Дагъларгъа туман тюштю,
Тёпелерге къар ягъды,*

Дегирменни кър еди.

(Козъ, сач, тиш къартлыкътa)

Дереден кършыгъа

Кольгесиз кечер.

(Сес)

Денъиз-деръядан кенъ,

Энъ буюк къюдан терен,

Къушлардан тез уча,

Атлардан тез чапа.

(Фикир)

Догъгъандан берли котерип юрем,

Не олгъаныны билем,

Сайысыны бильмейим.

(Сач)

Дост ве душман арттыра,

Чешит шейлер айттыра.

(Тиль)

Еди тешикли токмакъ,

Оны бильмеген ахмакъ.

(Баш)

«Кель!» десем – кельмей,

«Кельме!» десем – келе.

(Дудакъ)

Кемиксиз озю – кемиктен отер,

Тельбевсизнинъ башына етер.

(Тиль)

Хазинедир, толмаз,

Бир кунъ бош олмаз,

Онсыз джан олмаз,

Бош къалса, олмаз.

(Къурсакъ)

Къаранлыкъ кумес ичинде

Отуз эки тавукъ бар.

(Тишлер)

Къаранлыкъ аран ичинде

Къызыл огюз къаталай.

(Тиль)

Къобадан гизли бакъар,

Джанны атешдай якъар.

(Тиль)

Къызыл сырыкъ устюнде

Акъ фериклер отура.

(Тишлер)

Къылаботан йипекми?

Оны сормаъ керекми?

Гердан иле дудакъта,

Оны сормаъ керекми?

(Сакъал)

Къылычтан кескин,

Дерьядан терен,

Эр кесде бар,

Лякин бир дегиль.

(Акъыл)

Назиктир, къамыш киби,

Чекильген, къалем киби,

Сиядыр, самур киби,

Къарадыр, комюр киби.

(Къаш)

О эм агъыр, эм енгиль,

Онсыз яшайыш олмай,

Козьге корюнмей келе

Пельванны ерге сере.

(Юкьу)

Озю кьылдан топуз,

Ичинде дюнья афуз,

Акьыллы олсанъ, билирсинъ,

Недир о кьыллы топуз.

(Баш)

Орьме сепет ичинде

Къара къонъуз орьсенълей.

(Козь)

Пенджерем бар къапакълы,

Чевре-чети сачакълы.

(Козь)

Саба дёрт аякълы,

Уйледе эки аякълы,

Акьшам учь аякълы.

(Инсан: балалыгъы, яшлыгъы, къартлыгъы)

Сандычыгъым ачтым, яптым

Сачлары тышта къалды.

(Козъ, кирпичлер)

Сандычыгъым ачылды,

Ал йипеги сачылды.

(Юкъу)

Сапсыз къашыкъ

Диваргъа япышыкъ.

(Къулакъ)

Сия пошу айланыр,

Акъ манълайны доланыр.

(Перчем)

Такъыр-тукъур такъраба

Ичиндедир акъраба,

Эки тулуп азыгъы,

Тёпесиндедир къазыгъы.

(Бешик, бала, эмчек)

Тапыр-тупур къайда кирди?

Анда да кирди, мында да кирди.

(Давуш, къулакълар)

Таш къалавнынъ ичинде

Къызыл бугъа отура.

(Тиль)

Урпи-чурпи астында,

Къалем сызар астында,

Джылтыр-джылтыр астында,

Эбен чокъмар астында

Джырыкъ ята сюрю къая.

(Бет)

Эки агъа-къардаш ян-янаша отура,

Бири-бирини корьмей.

(Козьлер)

Эки ананынъ он баласы бар,

Он баланынъ беш ады бар.

(Эки къолнынъ пармакълары)

Эки араным бар,

Ортасында бир диреги бар.

(Бурун)

*Эки асма кѳуюм бар,
Дюнья кѳадар сес сыгѳар.
(Кѳулакѳлар)*

*Эки кузѳгюм бар, кѳапакѳлы,
Эки кѳапагѳы да сачакѳлы.
(Козѳлер, кирпичлер)*

*Эки кѳардаш аякѳлашып ята.
(Кѳашлар)*

*Эки улукѳ, олур солукѳ,
Насыл япы? Насыл кѳылыкѳ?
Кѳокѳу дуяр бу улукѳ,
Акѳ бергиси о кѳылыкѳ.
(Бурун)*

*Эки улукѳтан сув акѳар,
Беш атлы кѳаршысына чапар.
(Бурун ве кѳол)*

*Япысы сувдан,
Озю нурдан.
(Козѳ)*

АЙВАНЛАР

Аламан аякъ, алтын таякъ,

Джувурып кетер ялынаякъ.

(Тавшан, къоян)

Биз киби, кирер,

Фырчы киби, букюлир,

Юварлатсанъ ашагъы,

Къарпыз киби, тыгъырыр.

(Кирпи)

Бир тоймазым бар,

Бутюн эвни ёрта,

Токътамай чувал,

Торбаларны йырта.

(Сычан, сычавул)

Гедже-куньдюз кезерим,

Эр бир шейни сезерим,

Сюрюге хырсыз тюшсе,

Башын-козюн эзерим.

(Копек)

*Дагда-чѣльде яшайым,
Къавун-къарпыз ашайым,
Авджыларны корьгенде
Пек къоркъмагъа башлайым.*
(Тавшан)

*Дагда яшар – дагъ киби,
Бойнузы, пытакъ киби,
Эгилир сув ичмеге,
Багъырыр, улакъ киби.*
(Сыгъын)

*Дайымнынъ огълу уфачыкъ,
Аякълары кыскъачыкъ.*
(Кирпи)

*Дерелерни долаша,
Дагълар, ташлар улаша,
Кучю иле кечине,
Джанавар айван дениле.*
(Арслан)

*Дѣрт аякълы лап-лап,
Кийиз териси къаплап,*

Эки оръкечи донъ-донъ,

Бир былгъавуч.

(Деве)

Дёрт лап, эки куп,

Къылычы къынъыр, юмур топ.

(Деве)

Дёрттир онынъ аягъы,

Демир мыхлы таягъы,

Мензильге япыштырыр,

Таштан къатты туягъы.

(Ат)

Ер тюбюнде майлы къалач.

(Йылан)

Ешилъ атлас

Сувгъа батмаз.

(Бакъа)

Инеси чокъ, тикиши ёкъ,

Ярысы ине, ярысы тюк.

(Кирпи)

Исар ичинде ягълы къайыш.

(Йылан)

Иш буюрма – мен «бейим»,

Тап кетир бер – мен ейим.

(Мышыкъ)

Йип киби, созулыр,

Басым киби, джыйылыр,

Бакъсанъ, эви корюнмез,

Шу дакъкъасы джоюлыр.

(Йылан)

Къанаты бар, учалмай,

Аркъасы бар, яталмай,

Аягъы ёкъ, артындан

Къашкъа джуйрюк еталмай.

(Балыкъ)

Къулакълары буюкче,

Акъылы ёкъ дередже.

(Эшек)

Марамамнынъ уджу бадем,

Бадем недир? Шаан недир?

Еди йыл къурсакъта ятар.

Бу джанавар озю недир?

(Филь)

Одаман Орда,

Эки козю ёлда.

(Копек)

Озю бенъзер эрикке,

Чапып кетер деликке.

(Сычан)

Оджакъ башында къуман,

Козъчиклерини юмган.

(Мышыкъ)

Пинди, пинди, пинди кетти,

Чалыларгъа синъди кетти,

Шимди чыкъар корерсиз,

Куле-куле олерсиз.

(Кирпи)

Сакъалы бар – къады дегиль,

Сыргъасы бар – къадын дегиль.

(Эчки)

*Сувда догъа, сувда осе,
Къарагъа чыкъса, чыдамай оле.*

(Балыкъ)

*Темельдендир эвлери,
Бал-ягъ ашар озьлери,
Эвден авгъа чыкъкъанда
Джылт-джылт этер козьлери.*

(Сычан, сычавул)

*Туткъан – онъмасын,
Ашагъан – тоймасын,
Саткъан – пулым къадар
пара къазансын!*

(Балыкъ)

*Устю пулчыкъ,
Ичи къылчыкъ.*

О недир?

(Балыкъ)

*Чагъаракъта кийиз ёкъ,
Чал текеде бойнуз ёкъ.*

(Къоян)

*Чылдыры чыпсыз,
Балдыры этсиз,
Кендиси бир гъарип,
Кендиси кой агъасы.*
(Копек)

*Джанавар джандан,
Къафтаны пулдан,
Козьлери нурдан,
Сув ичер гольден.*
(Балыкъ)

*Эл ятар,
Экиси ятмаз.*
(Бойнузлар)

*Эр кес биле оны,
Инеден онынъ тоны.*
(Кирпи)

*Ямавы бар –
Тикиши ёкъ.*
(Чубар айван)

КЪУШЛАР

Башы таракъ –

Къуйругъы оракъ.

(Хораз)

Бир кичкене метийчик,

Ичиндедир ботийчик.

(Йымырта, чипче)

Бир къызым бар,

Устюнде къыркъ кольмеги бар,

Кене де тени ачыла.

(Тавукъ)

Бир огълум бар,

Агъызы кемиктен,

Сакъалы эттен.

(Хораз)

Ерчигине ятар,

Бир метийчик ташлар.

(Тавукъ, йымырта)

Ичи тери,

Тышы эт.

(Тавукъ ботекеси)

*Къанаты арыкъ,
Къуйругъы ярыкъ.*

(Къарылгъач)

*Къанаты бурма,
Сеси зурна.*

(Хораз)

*Къаранлыкъ аран тёрюнде
Къаздай олып отура.*

*Тарамагъа сачы ёкъ
Таздай олып отура.*

(Мисир, корель)

*Къулагъы, козю мышыкъынкине ошай,
Куньдюз юкълай, гедже ашай.*

(Мияв къуш)

*Къыштан къоркъмай, секире,
Къар ве сувукъ кетире.*

(Къаргъа)

*Сачакъ астында ятар,
Чамурдан юва ясар.*

(Къарылгъач)

*Тавукъ заметте исе,
Четте турып багъырам,
Ювада муджизе корьсем,
Эв саибин чагъырам.
(Хораз)*

*Тириден олю догъар,
Олюден тири догъар.
(Йымырта, чипче)*

*Тобан тѣшевли ерде
Мен акъ «топчыкъ» яратам.
Кунъ къонайым дегенде,
Дамгъа минип, мен ятам.
(Тавукъ)*

*Узакътан корьдим бир алаша,
Янына бардым тор алаша,
Вай-вай онынъ юрюши,
Юрип кольмек йыртышы.
(Мисир, корель)*

*Джансыздан джанлы догъар.
(Йымырта, чипче)*

*Эв сачакъта асылгъан,
Балта, чотсуз ясалгъан.*

(Къуш ювасы)

*Эки кере догъа,
Бир кере оле.*

(Йымырта, чипче)

БОДЖЕКЛЕР

*Ашагъаны ешилъ япракъ,
Ола сары эм де акъ.*

*Ашындан да эв япар,
Озюни анда къапар.*

(Йипек къурты)

*Бойнузы бар, сыгъыр дегиль,
Ювасы бар, къуш дегиль.*

(Чыкъчыкъбалабан)

*Выылдадынъ, учтынъ, къуш,
Эль салладым, къоркътынъ, къуш,
Къанатлары акъчыл, къуш,
Татлы север ахмакъ къуш.*

(Чибин)

Дагъдан келир арапчыкъ,

Аягъында чорапчыкъ.

(Балкъурт)

Ер тюбюнде къазан къайнар.

(Къырмыскъа ювасы)

Зувул, зувул, зувул къушлар,

Эм койде, эм дагъда къышлар,

Озю ичюн азырлар,

Инсанларгъа багъышлар.

(Балкъурт)

Къаранлыкъ эвде

Къадыракъай секире.

(Пире)

Къаранлыкъта ятар,

Малыны бизге сатар.

(Балкъурт)

Мен хызметтен ич безмем,

Бир дакъкъачыкъ бош кезмем.

Чечеклерни северим,

Шырасыны эмерим.

(Балкѳурт)

Озю кѳара – кѳаргѳа дегиль,

Кѳанаты бар – кѳуш дегиль,

Кѳобагѳа кирер – тильки дегиль,

Кѳокѳу алыр – копек дегиль.

(Кѳара кѳонѳуз)

Саллана, саркѳа,

Ерге тюшмеге кѳоркѳа.

(Орюмчек)

Тавда, чѳельде дѳуремен,

Кѳарап турмай ишлеймен,

Бал топлайман чечектен,

Тийсенѳ, яман тишлеймен.

(Балкѳурт)

Теречикке кѳонар,

Гуль-чечектен аш топлар.

(Балкѳурт)

Узакѳтан бакѳтым – бир кѳасыр,

Янына бардым – килитли исар,

*Ачып бакътым – ап-ачыкъ,
Татып бакътым – бал татыр.
(Солакь)*

*Уста исаргъа чыкъар,
Бедель япар, бедель япар,
Къазмасы ёкъ, куреги ёкъ,
Насыл япар? Неден япар?
(Балкъурт, солакь)*

*Чуй, чуй, чуйдим, къуш,
Чюй башына минди къуш,
Къанаты ала-къара къуш,
Хан башына минди къуш.
(Чибин)*

*Эки япракъ бир тенде,
Кезер гульзар, чименде.
(Кобелек)*

*Элень, элень, элень этер,
Эки этегин къакъып кетер,
Къабурчакъкъа тийип кетер,*

Къакъ сувуны ичип кетер.

(Кобелек)

Язы язар – къалем дегиль,

Терекке чыкъар – инсан дегиль,

Юк ташыр – эшек дегиль.

(Чыкъчыкъбалабан)

ТЕРЕК ВЕ МЕЙВАЛАР

Алдым – бир дане,

Ачтым – бинъ дане.

(Нар)

Алчачыкътыр даллары,

Ынджытадыр эллери,

Ал-реван къан этер,

Алам десенъ, эллери.

(Къызылчыкъ)

Асты тери, устю тери,

Ичинде баллы ери.

(Инджир)

*Асты джары, устю джары,
Ортасында бинъ бир тары.*

(Инджир)

*Аттым рафкъа
Бир къуру къафа.
Ашамасы татлы,
Маймун сыфатлы.*

(Джевиз)

*Аш, ашнынъ ичинде – таш,
Таш ичинде кене аш.
(Зердали ве онынъ чегирдеги)*

*Ашы – сув, топракъ,
Башы – кунъ, япракъ.
(Терек)*

*Бабасы Умер оджа,
Анасы Яйма къадын,
Къызы гузеллерден гузель,
Огълу джыйынларда кезер.
(Юзюм кутюги, асмасы, япрагъы, салкъымы)*

*Бир бузавны айдадым арангъа,
Къуйругъы къалды къолумда.*

(Кираз)

*Бир кесечик филь ташы,
Ичинде беклер ашы.*

(Фындыкъ)

*Бир кичкене филь таш,
Ерге тюшсе, сынмаз.
Япыджылар япалмаз,
Анахтарнен ачылмаз.*

(Фындыкъ)

*Бир кичкене фучучыкъ,
Ичи толу туршучыкъ.*

(Лимон)

*Дёрт келиндеш
Бир кольмекнинъ ичинде.*

(Джевиз ашы)

*Емеси хош, озю датсыз,
Чокъ егенлер олур алсыз,*

Корьмеси хош, озю хассыз.

(Кираз)

Ешилъ догъар, сарарыр,

Хасталарны онъарыр,

Дертлерге шифалыдыр,

Джумлеге файдалыдыр.

(Лимон)

Ешилъ япракъ салланыр,

Салландыкъча алланыр,

Къызара-къызара ал олур,

Джумле онъа хошланыр.

(Алма)

Ешилъдир пальтосы,

Сарыдыр урбасы.

Къыркъ тешиги бар,

Ичинде ашы бар.

(Бадем)

Инесиз, йипсиз тизильген боюнджакъ,

Табиат тизген, къол узыген,

(Юзюм салкъымы)

Йымыртадан кучюк,

Фильден буюк,

Зеэрден аджджы,

Балдан татлы.

(Джевиз: тереги, къабугъы, ашы)

Келинимнинъ къафтаны къыркъ ямавдан,

Къоркъу бильмей о балта ве ямавдан.

(Одун кесильген кутюк)

Кемиги бар, эти ёкъ,

Териси бар, туюк ёкъ.

(Агъач)

Кичкене бир ханенинъ

Секиз одадыр ичи,

Одаларда сыранен

Отурыр юзер киши.

(Нар)

Къарыны ярыкъ питедир,

Чегирдектен етедир,

Чокъ емеси ярамаз

Сытмагъа мейиль бередир.

(Эрик)

Къуту ичинде къуту.

(Джевиз)

Къышта ве язда

Бир тюсте ола.

(Чам тереги)

Къышта къарара,

Язда ешере.

(Терек)

Осе, осе билинмез,

Козьге асла корюнмез.

(Терек тамырлары)

Сакъаллы догъа битими,

Арчымакъ керек бетини,

Беш оладыр етими,

Емели онынъ этини.

(Мушмолла)

Терек устюнде

Килитли сандыкъ.

(Джевиз)

Тёгеректир, ем-ешилъ,

Макъбул мейва емеге,

Табиат нелер ярата

Инсан ичюн емеге!

(Армут)

Тос-томалакъ таш,

Ичи толу аш.

(Джевиз)

Узакътан келир бир геми –

Гемиджилер бильмей оны.

Гемининъ ичи сандыкъ толу –

Сандыкъчылар бильмей оны.

Сандыкънынъ ичи ярчыкъ толу –

Ярчыкъчылар бильмей оны.

Ярчыкънынъ ичи шише толу –

Шишеджилер бильмей оны.

Шишенинъ ичи шербет толу –

Шербетчилер бильмей оны.

*Шербетнинъ ичи инджи толу –
Инджиджилер бильмей оны.*

(Нар)

*Узакътан келир фучучыкъ,
Ичи толу туршучыкъ.*

(Лимон)

*Чатыр-матыр ятарман,
Ерге тамыр атарман,
Ким де келип къапса,
Балнен шекер татырман.*

(Юзюм)

*Чегирдеги къаплыджа,
Емеси оны татлыджа.*

(Хурма)

*Чегирдеги татлыджа,
Озю олур сарыджа,
Багъчасына варынджа
Козюнъ тояр егендже.*

(Зердали)

Чериклидир, тюклюдже,

Хаселидир емеде,

Онынъ яхшы лезети

Юкю къадын иляджы.

(Айва)

Чечек ачмаз, мейва кетирир.

(Инджир)

Эгри-букри бабасы,

Яйма къадын анасы.

Шекерден татлы кызы бар,

Зеэрден аджджы огълу бар.

(Юзюм тюпи, япракъ, салкъым, шарап)

Юреги ёкъ къаны акъа,

Чин сёйледим, деме шакъа.

(Къара дут)

Яваш-яваш дал олур,

Ешилъ экеч ал олур,

Тутаджакъ олсанъ, сакът ол,

Эки элинъ къан олур.

(Дут)

Язда кийине,

Къышта союна.

(Терек)

Язда салкъынлатыр.

Кузьде ашатыр,

Къышта сыджакълатыр.

(Терек)

СЕБЗЕ ВЕ КЪАВУН-КЪАРПЫЗ

Алчачыкъ бойлу,

Къадифе тонлу.

О недир?

(Патылджан)

Алчачыкъ бир бою бар,

Ал къадифе тону бар.

(Къырмызы бибер)

Антериси чокъ,

Дёгмеси ёкъ.

(Къапыста)

Аршындыр бою,

Ешильдир сою,

*Акътыр къаны,
Сувдыр джаны.*

(Хыяр)

*Асты кыллы, акъ къафтанлы,
Пек яхшы яратылмыш,
Черик битмиш, аджджы тилли.*

(Сарымсакъ)

*Асты сары, устю сары,
Ортасында пек чокъ ары.*

(Къабакъ)

*Асты туюкю,
Устю пускюлли.*

(Согъан)

*Ачыкъ ешилъ тюсленип,
Яз башында о пише.
Кимерде чапчакъкъа тизиле,
Кимерде салаткъа тюше.*

(Хыяр)

Аджджы тилли,

Асты кьыллы.

(Согъан)

Башы ер астында,

Сачлары ер устюнде.

(Согъан, сарымсакъ)

Башы ешилъ – емиш дегиль,

Устю къара – комюр дегиль,

Ичи беяз – пенир дегиль,

Къуйругъы бар – сычан дегиль.

О недир?

(Къара туруп)

Беш арифли бир сёздир,

Ашалгъан шей адыдыр.

Онълу-соллу окъулыр,

Кене айны манадыр.

(Къабакъ)

Дюльбер зинданда,

Сачлары сокъакъта.

(Чюкюндир)

Ер астында – сакъаллы.

(Согъан, сарымсакъ)

Ер астында чипчели тавукъ.

(Къартоп)

Ер астында джирен ат,

Атнынъ териси еди къат.

Соярсынъ да ашарсынъ,

Ашагъанда агъларсынъ.

(Согъан)

Ерде яткъан таш корьдим,

Тузсыз пишкен аш корьдим.

(Къабакъ)

Ер астында къара бардачыкъ.

(Къара туруп)

Ер астында кызыл бардачыкъ.

(Чюкюндир)

Ер тюбюнде кызыл хораз.

(Согъан)

*Кучючик юрт,
Ичи толу къурт.
(Къабакъ)*

*Къара-къара макъара,
Кесип алсанъ, агъара.
(Къара туруп)*

*Къапысы ёкъ, пенджереси ёкъ,
Ичинде мусафири чокъ.
(Хыяр)*

*Къат-къат къатланчыкъ,
Къатламадан ап-ачыкъ,
Терек десенъ, япракъ,
Яткъан ери топракъ.
(Къапыста)*

*Къатламадай къабаргъан,
Йымыртадай ачылгъан.
(Къапыста)*

*Къат-къаттыр,
Къатмер дегильдир.
Къырмазыдыр,*

Алма дегильдир.

(Согъан)

Озю шардай,

Ичи къандай,

Дамы балдай.

(Къарпыз)

Оськенде устюни ашайлар,

Пишкен сонъ астыны ашайлар.

(Согъан)

Табиат къура бинаны

Пычакъ ача къапыны.

(Къавун, къарпыз)

Ташлар, чукъурдамысыз?

Сараргъан мейвамысыз?

Дюнъя базаргъа кельген –

Сиз даа юкълаймысыз?

(Къартоп)

Тёс-тёгерек, къап-къара,

Кессенъ, ичи къарара.

Сычавулдай къуйругъы,

Софраларда тапыла.

(Къара туруп)

Топ киби, томалакъ

Къапалы бир къутудыр.

Къан киби, къырмызы

Эм, бал киби, татлыдыр.

(Къарпыз)

Тос-томалакъ – къарпыз дегиль,

Сап-сары о – май дегиль,

Къуйругъы бар – сычан дегиль.

(Шалгъам)

Урбасы чокъ,

Дёгмеси ёкъ.

О недир?

(Къапыста)

Чериклидир кускулю,

Тюбюндедир пускулю.

(Сарымсакъ)

*Эвни ашкъа толдургъанлар,
Къапы къоймагъа унуткъанлар.*

(Къавун, къарпыз)

*Эти семиз, аягъы ёкъ,
Териси бар, джаны ёкъ.*

(Чюкюндир)

*Ярсанъ – ичи къандайын,
Ашасанъ – озю балдайын.*

(Къарпыз)

ЗАХИРЕ ВЕ БАШКЪА ОСЮМЛИКЛЕР

Агъызы ёкъ, адамны тишлер.

(Тикен)

*Алтын баш, къамыш аякъ, олур ашайт.
Не экенин мен айтмайым, озюнъ айт.*

(Богъдай башагъы)

*Аттыр, оттыр, арнауттыр,
Агъызы ёкъ, озю тишлей.*

(Къыджыткъан)

Денъиз дегиль, далгъалы.

(Богъдай ызаны)

Ешилъ кылыч эль кесер.

(Къамыш)

Ешилъ шальвар ичинде тюклю хыяр.

(Мысырбогъдай)

Ёл янында вай-вай.

(Тикен)

Къат-къат тону бар,

Къарчыгъадай бою бар.

(Къынлы мысырбогъдай)

Къутучыкъ ачылды,

Сары йипек сачылды.

(Тары)

Ошамай о атешке,

Зарар кетире эр ишке,

Эр кес ондан къача,

Аягъыны сакът баса.

(Тикен)

Пытакъ устюнде фильджан,

Ичинде беяз мерджан.

(Памукъ)

Сапы онынъ кумюштир,

Ал бойнунъа илиштир.

Меним санъа сёйлегеним

Япракъсыз бир емиштир.

(Мантар)

Сув тюбюнде

Сары алтын.

(Тюй)

Табиат япар,

Адам юлкъар,

Айванлар оны таптар.

(Богъдай, арман басув)

Туралар голь къаршында,

Къуйрукълары башында.

(Къамыш)

*Эр кунь саба куньге бакъар,
Къара-беяз мерджан такъар.
(Кунъайлан)*

АШ-ЕМЕКЛЕР

*Акътыр озю – къар дегиль,
Озю баллы – бал дегиль.
(Шекер)*

*Акътыр онынъ къафтаны,
Сары чыкъа фистаны.
(Йымырта)*

*Акътыр – ичкиге төкерлер,
Къарадыр – ашкъа сеперлер.
(Сют ве къара бибер)*

*Алдыр ренки, гуль киби,
Ал янакълы, къыз киби,
Танълай билир дадыны,
Татлы, солакъ бал киби.
(Гульбе шекер)*

*Алла-алла алямет,
Ичи толу къыямет.*

Акъ салдым, къызыл алдым,

Пек лезетли бу нимет.

(Фурун, отьмек)

Асты хасыр,

Устю хасыр,

Ичи исе май сасыр.

(Кобете)

Башта озюни сойгъанлар,

Сонъ ичини ойгъанлар,

Пирничнен къарыштырып

Ичине къыйма къойгъанлар.

(Бибер долмасы)

Белини бувгъан,

Сувгъа чомгъан.

(Макъарне)

Бир бардагъым бар,

Эки тюрлю суву бар:

Бири сары, бири беяз,

Салласанъ да, къарышмаз.

(Йымырта)

Бир кесечик филь ташы,

Ичинде бейлер ашы.

Оны пиширсенъ – аш олур,

Пиширмесенъ – къуш олур.

(Йымырта)

Бир сюрю къой сувгъа кетти,

Сулейман батыр артындан етти.

(Уфакъ аш ве кевгир)

Бузны къырсанъ – кумюш чыкъар,

Кумюш ичинден алтын чыкъар.

(Йымырта)

Кичкенечик бор таш,

Ичинде бар бизге аш.

(Йымырта)

Кягъыттан къазан астым,

Къайнады, пишти.

Акъыллыгъа айттым –

Анълады, бильди.

Акъылсызгъа айттым –

Шакъылдады, кульди.

(Йымырта)

Къазанчыгъым къалайлы,

Пиширген ашым къолайлы.

(Йымырта)

Къалачланып онъаргъан,

Къатмерленип бурулгъан,

Ашап корьсенъ, билирсинъ:

Эти ичине догъралгъан.

(Бурма)

Къальбинъни шенълетир,

Озюнъни сёйлетир,

Адамны кейфлетир,

Меджлисни шенълетир.

(Шарап)

Къатламасы къркъ къат,

Фурунынъа къой, къызарт.

Бал-ягъ иле якъыла –

Гульбе шекер не аджет?

(Бакълава)

Къашыкъ устюнде ятам

Аякъларым узатам.

(Лакъша)

Лезетлидир балдан,

Алыныр гольден.

(Туз)

Макъассыз кесиле,

Йипсиз тикиле.

(Уфакъ аш)

Мен бир беяз топчыкъ таптым,

Бассанъ – парланыр.

Ярысы беяз, ярысы сары,

Пиширсенъ – ашалыр.

О недир?

(Йымырта)

Мени айры ашамайлар,

Менсиз де ич яшамайлар.

(Туз)

О ягъы къая,

Бу ягъы къая,

Ичи толу эки тюз мая.

(Йымырта)

Озю шинген, сув дегиль,

Акъ олса да, къар дегиль.

(Сют)

Опладым, опладым,

Тос-томалакъ топладым.

(Сарма)

Сары сувда сандал ойнай.

(Чиберек)

Сув ичинде къаясы,

Озюндедир маясы.

Онсыз емек ейильмез,

Эйидир, фена – дейильмез.

(Туз)

Сувда догъа, сувдан къоркъа.

(Туз)

*Сувда ятса – батмаз,
Къарда ятса – къалкъмаз.*

(Ягъ)

*Сырты таштан,
Ичи аштан.*

(Йымырта)

*Тапмаджамнынъ тапы ёкъ,
Къашыгъымнынъ сапы ёкъ.*

(Къашыкъ аш)

*Тары септим торгъайгъа,
Оюн эттилер богъдайгъа.
Эт шорбасында о пишер,
Эр кес озюне эшер,
Чапа къашыкъ, чала къашыкъ,
Эр кес эвде онъа ашыкъ.*

(Паста)

*Таш киби, къатты,
Бал киби, татлы.*

(Шекер)

*Эв тѣпеси оюлды,
Ичиндеки джоюлды.*

(Кобете)

УРБА ВЕ ИЛЬВАНЛАР

*Алтын къантар,
Эт тартар.*

(Сыргъа, купе)

*Аладжа йылан, дирекке долан,
Валлайы ялан, билляйи ялан.*

(Къушакъ)

*Анавы эвде вай-вай,
Мынавы эвде вай-вай.
Киши олмаса, олмай,
Кишиден ич къалмай.*

(Аякъкъап)

*Багъласам, атым тез кетер,
Истеген ерге чалт етер.
Чезсем, о аман токътар,
Недир о? Айтынъ балалар!*

(Аякъкъап)

*Баш, аякъсыз – бою бар,
Кевдеси ёкъ – къолу бар.*

(Кольмек)

Беш догъмушкъа – бир тончыкъ.

(Къолчакъ)

Бир йипчик устюнде

Етмиш къозу асылгъан.

(Боюнджакъ)

Бир къуюм бар – бельден,

эки къуюм бар – тизден.

(Штан, чызма)

Бир эвде бир занбакъ,

Сен де бакъ, мен де бакъ.

(Кузьгю)

Йырыгъына юмалакъ.

(Илик, дёгме)

Кевдеси бар,

Къоллары бар,

Башы ёкъ.

(Пальто)

Козю ёкъ – корьсете,

Сёзю ёкъ – огрете.

(Козълюк)

Къыркъ козю бар,

Бир бурну бар.

(Чарыкъ)

Не ердедир, не коктедир,

Джумле-алем ичиндедир.

(Кузьгю)

Сары атым салкъында багълы.

(Сыргъа, купе)

Сыра-сыра тишим чокъ,

Ашамагъа агъызым ёкъ.

(Таракъ)

Тап – недир? Тапы недир?

Гуль баарьде кумюш недир?

Не ердедир, не коктедир –

Джумле-алем ичиндедир.

(Кузьгю)

Тёс-тёгеректир озю,

Ортасында бар дёрт козю,

Йипнен бельден багылана,

Къуюгъа къапакълана.

(Дёгме)

Тишлери бар, бир киби,

Кип-килегей, буз киби,

Чиркинни дюльбер этер,

Он беш яшар къыз киби.

(Таракъ)

Тюклю ёргъан, къаба тёшек,

Орьтюнмеге джыллы-йымшакъ,

Къыш кунюнинъ баш кереги,

Артта къалсын къаба тёшек.

(Тон)

Узундыр, сырыкъ киби,

Аджджыдыр, зезр киби,

Маалле-маалледен кезер,

Сескенип, тавукъ киби.

(Тютюн чубугъы)

Уфачыкъ мезар

Дюнъяны кезер.

(Аякъкъап)

Чытырманлыкъны тюзете,

Эр кесни безете.

(Таракъ)

Эки огюзим бар:

Багъласам – кетерлер,

Багъламасам – кетмезлер.

(Аякъкъап)

Эльнен япылыр,

Этке такъылыр.

(Сыргъа, купе)

Эрте турдым,

Эки ёлгъа чаптым.

(Штан)

Энтешли, ментешли,

Дёрт кошели,

Сув йибермей,

Эр кесни косьтере.

(Кузьгю)

Эт метийде

Демир кьыршав.

(Пармакъ, юзюк)

ЭВ ВЕ ЭВ ЭШЬЯЛАРЫ

Агъызы бар, ашамай,

Къулагъы бар, эшитмей,

Аягъы бар, атламай,

Ичинде сув шалтырай.

(Самовар)

Авулдамай, тишлемей –

Кимсени ичке йибермей.

(Килит)

Акъ къафтанына кийинир,

Акъшамдан сонъ корюнир.

(Лампа)

Акъ огъланчыкъ

Перчеминден асылгъан.

(Чыракъ)

Акъшам виран,

Саба сейран.

(Ёргъан-тёшек)

Акъшам кирер,

Саба чыкъар.

(Къапы мандалы)

Акъшам олды – сарара,

Саба олды – агъара.

(Лампа)

Акъшам олса – джайылам,

Саба олса – джыйылам.

(Ёргъан)

Ал боягъа боядым,

Анамнынъ алдына таядым.

(Ореке)

Алчачыкъ адам

Къора беклер.

(Ине)

Алчачыкъ бою бар,

Эки къарыш сакъалы бар.

(Ине, йип)

Алчачыкътан къар ягъа.

(Ун элев)

Алчачыкъ терек

Анама керек.

(Ореке)

Анав эвде бир чельтек,

Мынавы эвде бир чельтек,

Буны бильмеген зыр тентек.

(Пенджере)

Анда йыкъыл,

Мында йыкъыл,

Бар да къапы артына тыкъыл.

(Сипирки)

Ап-акъ олып отура,

Эв ичини толдура.

(Лампа)

Ап-ачыгъым эв сакълар,

Озю къапыны къучакълар.

(Къапы мандалы)

Асты шише,

Устю шише,

Ортасында

Кебап пише.

(Лампа)

Ашагъыдан келир елли-елли,

Къуйругъы телли-телли,

Бакъ онынъ ёртушына,

Кетен кольмек йыртышына.

(Макъас)

Бар, дели, кель, дели,

Аякъ устюне къал, дели.

(Къапы)

*Башымда – кобечигим,
Бурнумда – элечигим,
Къурсагъымда амам бар,
Бельде исе элим бар.*

(Чайник)

*Бели багълы бичекке,
Эр кунь тура кечикке.*

(Сипирки)

*Белини сыкъып багълагъан,
Шейтан авасына ойнагъан.*

(Сипирки)

*Бешевлешип акъайлар
Къылдан копюр ясайлар.*

(Нагъыш инелери)

*Бизим эвде къады бар,
Эгри-бугрю бети бар,
Шимди кельсе, корерсиз,
Куле-куле олерсиз.*

(Саджаякъ)

Бир дане озюм,

Бинъ дане козюм.

(Элек)

Бир заманда ешилъ антери́ли къыз эдим,

Мында кельдим – башым багълы къул олдым.

(Сипирки)

Бир итим бар.

«Ав-ав» деп афырмай

Къапыдан да кимсени йибермей.

(Килит)

Бир келиним бар.

Кельген, кечкен оны опе.

(Мешребе)

Бир кутюгим бар.

Кельген де устюнден атлай,

Кеткен де.

(Босагъа)

Бир къутунынъ ичинде бир сув,

Сувнынъ ичинде бир йылан,

Йыланнынъ тёпесинде бир гуль.

(Лампа)

Бир огюзим бар,

Къуйругъынен къора беклер.

(Ине)

Бир огюзим бар,

Къуйругъындан тутмагъандже

Арангъа кирмез.

(Къашыкъ)

Бир тарашчыкъ

Эвни беклер.

(Килит)

Бир чатал терек

Терзиге керек.

(Макъас)

Бир дживаным бар.

Тёрден къапыгъа,

Къапыдан тёрге джувура.

(Сипирки)

*Бою бир къарыш,
Сакъалы беш къарыш.*

(Ине ве йип)

*Дёрт агъа-къардаш
Зир сачакъ тюбюнде.*

(Стол, скемле)

*Дёрт акъайгъа бир такъие.
(Стол, скемле)*

*Дёрт коше къайыкъ
Башынъа ляйыкъ.
(Ястыкъ)*

*Дёрт аягъы бар, джаны ёкъ,
Устюнде гуллер ачылгъан, джаны ёкъ,
Кунъде юз бинъ ханджер урсам,
Чыкъаджакъ бир дирем къаны ёкъ.
(Нагъыш орюви)*

*Зар заргъа минер,
Зар къапыгъа минер.
Зар шерфеси кельген сонъ*

Зар къапыдан тюшер.

(Килит ве анахтар)

Зыр-зыр этип айлана,

Озю келип байлана.

(Урчукъ)

Ичи къара, тышы акъ,

Инанмасанъ, чыкъ да бакъ.

(Баджа)

Йиберсем – юз бурум,

Топласам – бир бурум.

(Йип)

Ичкиджининъ учъ огълу

Иче-иче отура,

Асма къара сакъаллы

Устюне минип отура.

(Асма къазан)

Кевдеси беяз,

Ичинде джаны кендирден.

(Чыракъ)

*Кельген-кеткен кьол узата,
Амма кимсенинъ кьолуны тутмай.*
(Къапынынъ сапы)

*Киргенде сенден къачар,
Чыкъкъанда артынъдан чапар.*
(Къапы)

*Кичкенечик тайым бар,
Козь огюмде семире.*
(Урчукъ таягъы)

*Козю ёкъ, аягъы ёкъ,
Сокъургъа ёл косьтере.*
(Таякъ)

*Къапы артында отургъан,
Къурсагъыны толдургъан.*
(Къуман)

*Къабыргъасы бар – къаны ёкъ,
Дёрт аягъы бар – джаны екъ.*
(Кровать)

*Къале ичинде къамере,
Къамере ичинде балыкъ,
Балыкънынъ башы ярыкъ.*

(Лампа)

*Къара мышыкъ
Къуйругъындан асылыр.*

(Къолтава)

*Къара огълан
Къапыны беклер.*

(Килит)

*Къарнында сув толу,
Ёкъ аягъы эм къолу.*

(Къопкъа)

*Къуйругъы тышта,
Башы къобада,
Ким къуйругъыны бурса,
Оны ичери кирсете.*

(Анахтар)

Къулагъы бар – эшитмей,

Аягъы бар – юрмей.

(Чоюн)

Къыллы къыбыр,

Тюбюнъде къыдыр.

(Кийиз, килим)

Мен кетем, о кете,

Капик къадар из эте.

(Къолтукъ таякъ)

Мин, мин минаре,

Минаре ичинде камере,

Камере ичинде денъиз,

Денъиз ичинде балыкъ,

Балыкъ янында ярыкъ.

(Лампа)

О якъкъа кетер, бу якъкъа кетер –

Бир къарыш ёл кечер.

(Бешик)

Озь боюны озю ашар.

(Чыракъ)

Озю джансыз, атеш дегиль,

Эр кесни къыздыра.

(Ёргъан)

От башында отургъан,

Къурсачыгъыны толдургъан.

(Къуман)

Рафта фильджан,

Ичи толу акъ мерджан.

(Шекерлик ве шекер)

Сизге тиктим кольмек, къалпакъ,

Озюм исе къалдым чыплакъ.

(Ине)

Силер, сипирир,

Къапы артында тикилир.

(Сипирки)

Стол устюнде бир огюз,

Къурсагъында бар бойнуз.

(Чайник)

Сув ичип, сув къуса.

(Гугюм, чайник)

Тапмаджанынъ тапы къара,

Тапмагъаннынъ юзю къара.

(Тава)

Тёгерек аран,

Асты боран.

(Элекнен ун элев)

Тюкюрип, тюкюрип,

Къойдым тешикке.

(Ине, йип)

Узун аралыкъ,

Ичи къаранлыкъ.

(Баджа)

Узун уругъым,

Къыскъа сырыгъым,

Эбедий бельки

Анда кезерим.

(Йип, ине, оймакъ)

Учь аякълы,

Давул къурсакълы.

(Соба)

Учь аякълы тартана (къартана?)

Кучьлюм, деп макътана.

(Соба)

Учь огълум бар,

Учу де бир къушакъ багълар.

(Саджаякъ, оджакъ)

Ую, ую, ую.

Уюнынъ ичинде – къую,

Къуюнынъ ичинде – йылан,

Йыланнынъ тили – мерджан.

(Лампа)

Чанакъ-чѣльмек тюртюшир,

Эки келиндеш марамасыны йыртышыр.

(Макъас)

Чевреси сув,

Ортасы атеш.

(Самовар)

*Чешит тюрлю сымам бар,
Аягъым ёкъ, агъызым бар.
Ава берсенъ – ютарым,
Къарным тойса – учарым.*
(Пуска)

*Эв ичинде эвим бар,
Ичерисинде тоюм бар.*
(Соба)

*Эвимизде бар бир къую,
Къуюнынъ ичинде суву,
Сувнынъ ичинде йылан,
Йыланнынъ агъызы янгъан.*
(Чыракъ)

*Эки къурсакъ, дёрт къулакъ,
Буны бильмеген ахмакъ.*
(Ястыкъ)

*Эки йигит куреше,
Табанлары тиреше.*
(Макъас)

Эки кѳулакѳлы сакѳа

Адамларны бакѳа.

(Кѳазан)

Эм мында, эм анда,

Эм кѳапы артында.

(Сипирки)

Яттым – яталмадым,

Турдым – туралмадым,

Кѳулагѳымдан бурмагѳандже

Юкѳлаялмадым.

(Анахтар)

ЭМЕК АЛЕТЛЕРИ

Агѳызы ёкѳ, пичен ашай.

(Сенек)

Агѳызы ёкѳ, тишлери чокѳ,

Тишлесе де, ашамай,

Лякин кимни де тишлесе,

О бир даа яшамай.

(Пычкѳы)

Азбар ичинде
Аркъасы яралы.

(Кутюк)

Анда лап-лап,
Мында лап-лап,
Кийиз къаплап,
Сюнгю саплап.

(Сопанен арман басув)

Балта дегиль – яра,
Чапа дегиль – къаза,
Санки дерсинъ ай йылтырай,
Тюшюн де тап, эй, кадяй.

(Сабан, Тюрен)

Бинъ бир дане козю,
Кимсени корьмей озю.

(Зынджыр)

Бир атым бар,
Къыркъ ярасы бар.

(Устюнде агъач кесильген кутюк)

*Бир итим бар – авламаз,
Узакълардан джавламаз,
О не къоркъар таякътан,
Къап-къач тутар аякътан.
(Къапкъан)*

*Бир кичкене балачыкъ
Башына кийген даблачыкъ.
(Мых)*

*Бир кичкене къамбырчыкъ,
Язда къырар къамышчыкъ.
(Оракъ)*

*Бир кичкене филь,
Аркъасында тасма тиль,
Акъылынъ олса, ойлан да биль.
(Къантар)*

*Бир малым бар,
Онсыз тиджарет олмаз.
Тенекеден ювасы,
Демирден йымыртасы.
(Теразе)*

*Бир огюзим бар,
Озю къаза, озю курей.
(Бургъу)*

*Бир огълум бар,
Дёрт къушакъ багълай.
(Чапчакъ)*

*Бугъум-бугъум багълангъан,
Кимсе чезип оламагъан.
(Зынджыр)*

*Дагъгъа барса, къутура,
Эвге кельсе, отура.
(Балта)*

*Дагъгъа кеткенде эвге бакъа,
Эвге къайткъанда дагъгъа бакъа.
(Бельге кыстырылгъан балта)*

*Дёрт келиндеш
Бир къуюгъа окъ атар.
(Сыгъыр сагъув)*

Ерге кирсе – агъара,

Ерден чыкъса – тотлана.

(Тюрен)

Кевдеси ичериде,

Башы тышарыда.

(Мых)

Келинимнинъ къафтаны кьыркъ ямавдан,

Къоркъу бильмей о балта ве къамавдан.

(Устюнде агъач кесильген кутюк)

Кетяяткъан филь,

Аркъасында тасма тиль,

Акъылынъ олса,

Ойлан да биль.

(Сабан)

Козьлеримден акъа яш,

Акъкъан яшым ильге аш.

(Чешме)

Озю токъ,

Кольгеси ёкъ.

(Уру)

О сени ашагъы чекер,

Сен оны – юкъары.

(Чана)

Таракъ десем, таракъ дегиль,

Таракъ киби, тиши бар.

Дюльгерлерге керекли о,

Эм салмакълы иши бар.

(Пычкы)

Тенекеден ювасы,

Демирден йымыртасы.

(Теразе)

Тишлери чокъ, тишлемей.

(Тырнавуч)

Котерип алдым,

Артына салдым,

Къуру къойдым,

Сылакъ алдым.

(Къапкъан)

Къалпагы бар, башы ёкъ,

Ялмап юткъан ашы ёкъ.

(Мых)

Чапа арткъа эм огге,

Тишлеп, боле экиге.

(Пычкы)

Чукъур къаздым

Топрагы чыкъмады.

(Ерге къакъылган къазыкъ)

«Шолп» этип, тюшер,

Салланып, чыкъар.

(Къопкъанен къуюдан сув алмакъ)

Эльге сыгъа,

Эвге сыгъмай.

(Джевиз сырыгы)

Юз бинъ дане айдамакъ,

Беллеринде бир къушакъ.

(Къора)

*Язда яйлада ойнай,
Къышта азбарда юкълай.*

(Чалгъы)

АТ-АРАБА АЛЕТЛЕРИ, ЁЛ.
АТЕШ, ТЮТЮН, КУЛЬ

*Аякъсыз, эльсиз,
Чыкъар мердивенсиз.*

(Тютюн)

*Ель дайын эсер,
Терек дайын осер,
Къылыч дайын кесер.*

(Атеш)

*Ельден осе,
Сувдан оле.*

(Атеш)

*Кок эскичик багъладым,
Кокке селям ёлладым.*

(Тютюн)

Къоркъу бильмез,

Кетсе – кельмез.

(Атеш, Тютюн)

Сувдан къоркъар,

Ельден къачар,

Эр шейни ашар.

(Атеш)

Учь огюзим бар:

Бири ашар – тоймаз,

Бири кетер – кельмез,

Бири ятар – турмаз.

(Атеш, тютюн, куль)

Эльсиз, аякъсыз ойнай,

Бизге емек азырлай.

(Атеш)

Аттан юксек,

Копектен алчакъ.

(Эгер)

Бир шей корьдим, айтсам эгер, алемни айран этер.

Бильсе де, эм бильмесе де, эр кес келип сейир этер.

Учь тири корьдим, бир олюни суйреп кетер.

Тирилер дургъун, олю исе сёйленип кетер.

(Огюзлер, айдавджысы ве агъач араба)

Бир эвим бар,

Къыркъ пенджереси бар.

(Тобан ташыгъан араба)

Бою узун, кольгеси ёкъ,

Онсыз корюшюв де ёкъ.

(Ёл)

Домуздыр анасы,

Он экидир баласы.

(Араба копчегининъ мыйлыгъы ве кегевлери)

Ёл астында къыркъ аякъ.

(Копюр)

Къардашы къача,

Агъасы къувалай,

Ич де артындан еталмай.

(Арабанынъ ог ве арт копчеклери)

Къыркъ аякълы, джаны ёкъ,

Суву бар, къаны ёкъ.

Джумле-алем устюнден кече,

Къачмагъа меджалы ёкъ.

(Копюр)

Мен огге кетем, о ёлда къала.

(Из)

Устю тахта, асты таш,

Секиз аякъ, эки баш.

(Екильген огюзлер)

Чапа, чапа талмай,

Атнынъ пешинден къалмай.

(Араба)

Джанлы джансызны тарта,

Джансыз сёйлене,

Джанлы сёйленмей.

(Агъач араба ве огюз)

КИТАП, КЯГЪЫТ, ЯЗЫ

*Акъ дагълар, къара къойлар,
Оны да кутер назлы, назлы чобанлар.
(Язы, окъуйыджылар)*

*Акътыр тарласы,
Къарадыр йымыртасы.
Эльнен экилир,
Тильнен джыйылыр.
(Язы)*

*Беяз чѣльде къара урлукъ сепильген.
(Кягъытта язы)*

*Емек емез, салта ичер,
Ичкенини чыкъарыр.
Дюньяда, къуш киби, учар,
Эйилик ве кемлик сачар.
(Къалем, язы)*

*Къат-къат къапыста,
Ичи толу къырмыскъа.
(Китап)*

*Къат-къат – къапыста дегиль,
Тикиши бар – антери дегиль,*

Бенеги бар – басма дегиль.

(Китап)

Менде де бар, сенде де бар,

Инсанда да бар, адамда ёкъ.

(«Н» арфи)

Пара бермей киресинъ,

Дюнъя сырын билесинъ.

(Мектеп)

Тили бар – инсан дегиль,

Тикиши бар – кольмек дегиль,

Япрагъы бар – терек дегиль.

(Китап)

Узакъ, узакъ ёллардан

Бир аджайип къуш келир,

Къурма, бадем тили бар,

Сёйледикче хош келир.

(Мектюп)

Узундыр, инджедир, кертиктир башы,

Сюрдюкчез, сильдикчез тёкюлир яшы,

Бардыкчаз, кельдикчез битирир иши.

(Къалем)

Уюм, уюм тѣшек,

Оны бильмеген эшек.

(Китап)

Эв тѣпесинден аттым – сынмады.

Сувгъа аттым – сынды.

(Кягъыт)

Эльсиз-аякъсыз ёл кезер,

Дост къальбини досткъа сѣйлер.

(Мектюп)

ЭСАП ТАПМАДЖАЛАРЫ

Бир бучукъ – бучукъ олур,

Эки бучукъ даа къач олур?

(Дѣрт)

Бир къартбаба, эки баба,

Эки бала ве бир торун.

Эписи къач адам олур?

(Учь)

Къыркъ атнынъ туягында

Къач дане нал ве мых бар?

(Юз алтмыш нал ве бинъ юз йигирми мых)

Эки секиз, бир докъуз,

Учь йигирми ве бир отуз.

Бу къач этер?

Тапынъыз!

(Юз он беш)

Эки секиз, бир докъуз,

Эм йигирми, эм отуз.

Бу къач этер?

Тапынъыз!

(Етмиш беш)

Эки секиз – он алты,

Кене секиз эм алты.

Бу къач этер?

Тапынъыз!

(Отуз)

Эки секиз – он алты,

Кене секиз эм алты,

*Эки алты, бир секиз,
Бир йигирми ве бир отуз.
Бу къач этер?
Тапынъыз!*
(Юз)

ЧАЛГЪЫ АЛЕТЛЕРИ

*Бир агъачны ойгъанлар,
Ичине шейтан къойгъанлар.
Янъылгъан, ялан сёйлеген,
Къулагъыны бургъанлар.*
(Кемане)

*Бир балам бар.
Эльге алсам, агълай,
Ерге къойсам, токътай.*
(Кемане)

*Бир огълум бар, ады Смаил,
Озю котекке пек мейиль.
Аркъасы териден,
Къулакълары демирден.*
(Даре)

Гедже-куньдюз чокъмар ашай,

Озю ольмей, кене яшай.

(Давул)

Сыра-сыра тели бар,

Не де татлы сеси бар.

(Кемане)

Тартмалардан тартылгъан,

Тарткъан сайын сызгъыргъан.

(Саз)

Узун агъачны ойгъанлар,

Анда бульбуль къойгъанлар.

(Кемане)

Джанлы джансызны къыйнай,

Джансыз дюмбурдеп агълай.

(Давул)

Эки тюплю бир метий

Увулдай да дувулдай,

Дувулдайгъа къарай да

Зувулдай да зувулдай,

Зувулдайгъа къарай да,

Ырбанълай да тырбанълай.

(Давул-зурна ве ойнагъанлар)

ТЕХНИКА

Аламан аякъ, он эки таякъ,

Чыт-чыт этер, чыткъа къонар.

(Саат)

Алчачыкъ Мамут

Къора къоралай.

(Тикиш машинасы)

Анавы эвде чыкъ-чыкъ,

Мынавы эвде чыкъ-чыкъ,

Анъламасанъ, эвден чыкъ.

(Саат)

Аягъы ёкъ, даима юре,

Къолу ёкъ – косьтере.

Тили ёкъ, эзгинен йырлай,

Онсыз арекет олмай.

(Чалар саат)

Бир балабан бинайым,

Дюменим бар башымда,

*Юрген ёлум тем-тегиз,
Къалдырмам бир ерде из.
Далгъалар меним ёлдашым,
Кетем мен узакъларгъа,
Чыкъалмам топракъларгъа.*

(Геми)

*Бир ерде отура,
Тиши-тишине ура,
Джумле-алемни тойдура,
Озю тоймайып къала.*

(Дегирмен)

*Бир атым бар, байлана,
Ельге къаршы айлана.*

(Ель дегирмени)

*Бир итим бар – ырылдай,
Арт къапыдан дырылдай.*

(Дегирмен)

*Бир кичкене алаша,
Токътамайып чалыша.*

(Саат)

Бир огълум бар:

Сув ичмей, аш ашамай,

Гедже-куньдюз чалыша.

(Саат)

Бутюн омюр о чайнай,

Амма озю ич ютмай.

(Дегирмен)

Кете-кете, изи ёкъ,

Бурну бар, козю ёкъ.

(Геми)

Козълери пек йылтырай,

Озю дыр-дыр къалтырай.

(Автомобиль)

Кок гудюрдей,

Чардакъ дурюльдей,

Мелеклер динълей,

Богъдай чатлай.

(Дегирмен)

Корьмеси дюльбер,

Кучюк озю,

*Джаны ёкъ,
Битмей сёзю.*

(Саат)

*Къулагъыны бурсам, джанлана,
Копчеклери айлана,
Акъсыргъанда къайнана,
Келин-киев уяна.*

(Чалар саат)

*Къуру ерде юрмез,
Аягъы ерге тиймез.*

(Геми)

*Не къадар къакъсам къанат,
Учмагъа ёкътыр фурсат.*

(Ель дегирмени)

*Сыра-сыра эвчиклер,
Бир сызыккъа тизильген.
Сув киби, акъып кете,
Шашып къала ильк корьген.*

(Поезд, вагонлар)

*Таштандыр, демирдендир,
Ашагъаны хамырдандыр,
Джумле-алемни озю тойдурыр.*

(Дегирмен)

*Чыкъ-чыкъ аман,
Тайфасы тамам.*

(Саат)

*Чыт-чыт амам,
Къурнасы тамам.
Бир келин алдым,
Бабасы имам.*

(Саат)

*Джансыз айван токътамай
Богъдай, чавдар чокъ ашай.*

(Дегирмен)

*Джеп ичинде
Зынджырлы аювчыкъ.*

(Саат)

Джумакъ кьойдым джебиме,

Эм ляйыкьтыр элиме.

(Саат)

Эки аякьлы,

Хош бойнузлы.

(Велосипед)

Эр кунь кетер,

Еринден кочьмез.

(Саат)

СИЛЯ

Асты тахта, устю тахта,

Ичинде бир залым сохта.

(Къылыч)

Бели букюле,

Авалакькьа тюкюре.

(Тюфек)

Дагьгьа барса – кьутура,

Эвге кельсе – отура.

(Тюфек)

*Демир ашап, от тюкюре,
Джанлыгъа тийсе – ольдюре.*

(Тюфек, кършун)

*Къуш дегиль – уча,
Тенинъе тийсе – йыкъа.*

(Окъ, кършун)

*Мында окюре,
Узакъкъа тюкюре.*

(Тюфек)

*Нишан алыр узакътан,
Къачмасын, деп, тузакътан.
Къачмасанъ тузакътан,
Урар сени узакътан.*

(Тюфек)

*Сокъур джанавар къолдан бакъар,
Агъызындан атеш чыкъар.*

(Тюфек)

*Такъыр-тукъыр токъурдар,
Баскъан сайын чыкъырдар,
Ялпачыкъ ятар, ичине атар,*

Чыгырыкълар чыкырдар.

(Тюфек, атылган кършунлар)

Узакътан келир выз-вызнен,

Еди бинъ йылдызнен.

(Кършун, сачма)

Шув этер, учып кетер.

(Окъ)

ТАПМАДЖАЛЫ ЧЫНЪЛАР

Аякъ беттен сув ичер, баштан кърлар,

Маналы чынъ айтайым, тапынъыз кърлар.

Агъув дерлер, зеэр дерлер, бибер дерлер,

Аягындан сув ичкен ашлыкъ дерлер.

Башы къркъа, кърнаты ёкъ, бойнузы чыбар,

Аягы сары къртал кърш, о кимден тувар?

Башы къркъа – айдыр о, чыбары – йылдыз,

Агъарып аткъан танъдыр о, сарысы – кунъдюз.

Бир япракъсыз ешерир, джавунсыз осер,

Недир онынъ манасы, кунъсиз пишер?

Ченъгель фесинъ **чекенъде**, къафтанынъ чюйде,
Джавунсыз, кунъсиз къыз осер салкъын уйде.

Бугунъ тувгъан бир бала, къркъына етмей,
Ольген десем, джаны бар, дюньядан кетмей.

Айдыр онынъ манасы, бильгенлер айтар,
Къркъына етмей, отузда даим къайтар.

Коктен энген учъ мейва, нурдан пейва,
Экеви кок юзюнде, биреве къайда?

Август кельсе джыярлар пишкен къавун,
Экеви онынъ айман кунъ, биреве – джавун.

Къабдалсыз эгер, башсыз ат, джурер джолсыз,
Бу дюньяда экев бар атасыз-улсыз.

Бу дюньяда атасыз айман кунъдир,
Хайырлы тюшни косътерген къадир тунъдир.

Къыш уйдедир, яз чѣльде, ёкътыр юрты,
Аягъы сары, мойны ала, сиядыр сырты.

Къарылгъачнынъ къанаты, акъкъунынъ тени,
Къальбимден чыкъармам, унутмам сени.

*Маналы чынъ айтайым, манасын тап,
Къарчыгъасын къаламай, тѣбесин джап.*

*Къарчыгъасыз джабылгъан къабирми экен?
Онъа кирген озъ-озюн танырмы окен?*

*Секиз джанлы, дѣрт джансыз, эки айланма,
Шу бир чынънынъ манасын коп ойланма.*

*Секиз джанлы – огюздир, дѣрти мойса,
Эки айланма – тегерчик, таптым айса.*

*Сув сыйырнынъ къаймагъы бедер-бедер,
Тегерчиксиз джол джурьген, онъа не дер?*

*Къаясан алды кок тогъай, къурназ ногъай,
Тегерчиксиз джол джурьген гемидир бугъай.*

*Топракътэн сув ичер, куньге пишер,
Хатырласанъ, лезети эсинъе тюшер.*

*Топракътан сув ичкен, куньге пишкен,
Къавун-къарпыз болмасын эсинъе тюшкен.*

*Уч юз алтмыш сыгъырчыкъ, къыркъ секиз чиль,
Он эки турна, дѣрт акъкъу, ойлан да биль.*

*Он эки ай, дёрт мевсим, кьыркъ секиз джума,
Уч юз алтмыш кунь келе акъылыма.*

*Эки эгиз кьочанай эмди анасын,
Олюден тири тувармы, бер манасын.*

*Эки байрам арасы – арфемен кьадир,
Олюден тири туваджакъ йымыртадыр.*

*Эки эгиз кьочанай эмди анасын,
Джайрап джаткъан чечекнинъ бер манасын.*

*Эки эгиз кьочанай – геджемен куньдюз,
Джайрап джаткъан чечекнинъ манасы йылдыз.*

ЧЕШИТ ТЮРЛЮ ТАПМАДЖАЛАР

*Адамгъа ошай,
Башы бар, сачы ёкъ,
Агъызы бар, тили ёкъ.*

(Къардан адам)

*Айванларда тильсиз кимдир?
Мейваларда гульсиз недир?
Инсанларда юзьсиз кимдир?*

*Айванларда балыкъ тильсиз,
Мейваларда инджир гульсиз,
Инсанларнынъ фитнеджи си – юзьсиз.*

*Акъыллыгъа айттым –
Тюшюнди де бильди,
Акъылсызгъа айттым –
Динъледи де кульди.
(Тапмаджа)*

*Алев, алев алямет,
Ичи толу къыямет.
Акъ салдым, къызыл алдым,
Пек лезетли бу нимет.
(Фурун, хамыр, пишкен отъмек)*

*Асты мермер,
Устю мермер,
Ичинде къыркъ баш,
Чыплакъ ойнар, кезер.
(Хамам)*

*Аттым таш,
Туттым къуш,*

Аткъаным таш дегиль

Туткъаным къуш дегиль,

Озюни сорасанъ – эль дегиль,

Отургъан ери ер дегиль.

(Сабун, балыкъ, геми)

Бабасы – ап-акъ, сагълам,

Анасы – джюйрюк макътавлы,

Къызы – озен чебери,

Огълу – алем дюльбери.

(Къар, озен, балыкъ, кунеш)

Бал дегиль – япыша.

(Лагъап)

Бодененинъ эви ёкъ,

Къайда барса – сыйы ёкъ.

(Аталар сёзю)

Дагъда далиман корьдим,

Сувда Сулейман корьдим,

Куньге пишкен аш корьдим,

Копюк къускъан таш корьдим.

(Къашкъыр, балыкъ, къавун-къарпыз, сабун)

Ер тубюнде – килитли сандыкъ.

(Мезар, табут)

Йылбаш олса, кийинир,

Балалар онъа севинир.

(Ёлка)

Кийиз къаплы,

Ер туюлю.

(Чадыр)

Кирмеге къапы чокъ,

Чыкъмагъа къапы ёкъ.

(Балыкъ авы)

Корьдим ер топракъсыз,

Эвлери бар диварсыз,

Адамлары джансыз,

Дженк эттилер амансыз

Ве ольдюлер мезарсыз.

(Шахмат, дама)

Недир дагъны ярыкълаткъан?

Ёлсыз ерден вызнен чапкъан?

Козьяш тёмей ким агълагъан?

Сёзюн айтмай ким йырлагъан?

Тамыр атмай ерден чыкъкъан?

Гъондже атмай чечекленген?

Тынч юрекни не сарсыткъан?

Айдыр дагъны ярыкълаткъан.

Сувдыр ёлсыз ерден чапкъан.

Байкъуш агълай козьяш тѣкмей.

Къавал чала сёзюн бильмей.

Таш тамырсыз чыкъа ерден.

Гъондже атмай чам гуллене.

Севгидир юрек сарсыткъан.

Озю къатты – дерсинъ таш,

Ичинде сакъланыр аш.

(Консерва къутусы)

Ойнамасанъ, кульмесенъ

Эзгини де бильмесенъ,

Чалындымы – тюшерсинъ,

Къан-терине пишерсинъ.

(Къайтарма)

О недир ки, юздир онынъ пармагъы,

Секиз аякъ устюндедир дурагъы,

Беш башы ве дёрт джаны бар олгъаны-оладжагъы.

(Дженазе)

Сарыдыр, зафран киби,

Тёгерек, ильван киби.

(Бакъыр капик, алтын капик)

Сувда ятар – тотланмаз,

Чамурда ятар – булашмаз.

(Алтын)

Сувдан килит,

Агъачтан анахтар.

Ав къурулды,

Авджы тутулды.

(Денъиз, геми)

Такъыр-тукъур такъраба,

Ичиндедир акъраба,

Эки тулуп азыгъы,

Узунджадыр къазыгъы.

(Бешик, бала, эмчек)

Тап недир, тапыш недир,

Гуль баарьде кумюш недир?

*Не коктедир, не ердедир,
Джумле-алем элиндедир.*

(Пара)

*Урбамы яптым къурттан,
Йиплигин алдым дуттан.*

*Насыл урба япылыр
Озю сасыкъ бир къурттан?*

(Атлас, йипек къурту)

*Джанлы минер джансызгъа,
Джансыз кетер ёлсузгъа.*

(Инсан, къайыкъ, денъиз)

*Джаным, къаным ёкъ, агъам,
Озюм демирни тартам.*

(Магнит)

*Шезри бар,
Адамы ёкъ,
Денъизи бар,
Суву ёкъ.*

(География картасы)

Гъамынъ олса – даркъатыр,

Ёлдан кетсенъ – токътатыр.

(Халкъ йыры)

Эр кеснинъ куню арта,

Онынъ куню эксиле.

(Календаръ)

Айгъа адам еткизе,

Андан да топракъ кетире.

(Космик геми)

Агъызым ёкътыр – къычырам,

Тилим ёкътыр – чагъырам.

(Электрик чанъы)

Армут ичи тель сарыкъ,

Армутнынъ башы ярыкъ.

(Электрик лампасы)

Бир абазам бар:

Не болдура, не тала,

Озю йырлай, озю чала.

(Радио)

Эм агълатыр, эм кульдюрир,

Терен мана бильдирир.

Бир кузьгюде

Бутюн дюньяны корем.

(Телевизор)

Давушы бар, озю ёкъ,

Сёйлемеген сёзю ёкъ.

(Радио)

Дёрт аякълы мердивен кокке ете,

Энъ агъыр юклерни котерип кете.

(Кран)

Къанатым ёкъ – учарым,

Учып айгъа чыкъарым.

Йылдызларнен корюшип,

Кене ерге къонарым.

(Космик геми)

Къулагъым бар, эм бойнузым,

Къулагъымны бурсалар,

Сёйленем озь башыма.

Къартлар, яшлар, балалар,

*Мени севип-саялар.
Топлашалар башыма,
Эр кес кече кършыма.
Африканы, космосны,
Антарктида бузуны,
Денъиз, океанларны,
Чёллерни ве дагъларны,
Дюльбер ешилъ багъларны,
Айванларны, къушларны,
Шеэрлер ве койлерни,
Косьтерем мен эр ерни,
Бильдирем эр хаберни.
Бир ойланып бакъынъыз,
Мен недирим? Тапынъыз!*

(Телевизор)

*Къулагъы ёкъ – эшите,
Агъызы ёкъ – лаф эте.*

(Телефон)

*Такъа-тукъ, такъа-тукъ,
Кетирем мен пек чокъ юк.
Гедже-куньдюз ёл юрем,*

Узакълардан мен келем.

Дагъ ве чёллерни кечем,

Денъиз, къырларны корем.

Шеэр, койлерде юрем,

Эписине селям берем.

Такъа-тукъ, такъа-тукъ,

Кетирем мен пек чокъ юк.

Балаларгъа китаплар,

Заводларгъа тезьялар,

Колхозларгъа тракторлар,

Шеэр, койге кийимлер,

Телеграммалар, мектюплер,

Къуруджылыкъкъа тула, мых,

Фабрикаларгъа памукъ,

Узундыр меним боюм,

Демирден юрген ёлум.

Бир ойланып бакъынъыз,

Мен неديرим? Тапынъыз?

(Поезд)

Теллер бойлап токътамай акъа,

Акъшам олса, эвлерни ярыкълата.

(Электрик токъ)

*Чѣльде ишлер къара айгъыр тырылдап,
Эки козю гедже янар парылдап.*

(Трактор)

*Эм яза, эм йырлай,
Айткъанынъны текрарлай.*

(Магнитофон)

*Янса – тютюни чыкъмаз,
Сѣнсе – кулю къалмаз.
Емек пишире, собалар якъа,
Труба ичинден сувдай акъа.*

(Табиий газ)

ЛУГЪАТ

айдамакъ – 1. разбойник; 2. гнать, прогонять

акъраба – родственник

акъкъу – лебедь

ала – пестрый

алаша (ат) – лошадь

байкъуш (мияв къуш) – сова

балдыр – икра, мышцы голени

баджа – дымоходная труба

бургъу – сверло, бурав; коловорот, дрель

ёртмакъ – бежать изо всей мочи

занбакъ – лилия

зафран (отъ) – жёлчь

ильван – украшение

инджи – жемчуг; жемчужина, перл

кендир – конопля (культурная); пенька

косе – человек с редкой бородой

кунъайлан – подсолнух

къазма – кирка

къантар – безмен (весы)

къартал – орёл

къарыш – 1. пядь (мера длины, равная расстоянию между растянутыми большим и указательным пальцами); 2. перен. немного, чуть

къора – изгородь

къурназ – хитрый, лукавый

къыл – щетина; волос, волосок

къыджыткъан – крапива

лагъап – прозвище, кличка

мандал – дверной запор

мевсим – сезон; время года

мейиль – склонность, тяготение (к чему-либо)

мелек – 1. рел. ангел; 2. перен. красавец, красавица

мермер – мрамор

мерджан – коралл

метий – бочка

муджизе – чудо

орькеч – горб; хребет

пасланмакъ (тотланмакъ) – ржаветь, покрываться ржавчиной

пул – чешуя

пуськюль – кисточка (для украшения); бахрома

сакъа – бочка для воды

самур – 1. соболь; 2. соболий, соболин

сачакъ – 1. навес, выступ крыши; застреха; 2. бахрома, басон; край, обшивка (платья)

сadjаякъ (сачаякъ) – таган, треножник

сувсыйыр (сувсыгъыр) – буйвол

сыма – облик, внешний вид

сыргъа (купе) – серьга, серьги

сырыкъ – шест, жердь

сюнгю – штык

тегерчик (копчек) – колесо

тельбев – вожжи

тентек – глупый, придурковатый; болван, идиот, олух

топуз – помпон; шерстяной, шёлковый и т. п. шарик (для украшения)

тузакъ – ловушка, западня

турна – журавль

туякъ – копыто

тыгъырмакъ – катиться; кувыркаться, лететь кубарем

тырнавуч – грабли

тюрен – отвал плуга

ул (огъул)- сын –

*фитнеджи – 1. смутьян, интриган; склочник; 2. заговорщик;
подстрекатель*

фурсат – удобный случай, благоприятный момент

фычы (чапчакъ) – бочка

чеке – висок

чельтек – решето

ченгель – крюк, крючок

чиль – куропатка

чимен – молодая зелень, мурава, дёрн

чименлик – место, поросшее молодой травой; лужайка

*чокъмар – палка с утолщённым концом; барабанная палочка;
булава, палица*

*чот – ручной инструмент типа топорика с лезвием,
насаживаемым поперёк топорлица*

чылбыр – повод (у лошади)

джанавар – 1. хищник, зверь; 2. перен. свирепый, жестокий, кровожадный

джуйрюк – скакун

ырылдамакъ – рычать

ыгри – кривой, искривлённый

ярчыкъ – заноза